

Soğuk Savaş'ın Bilinmeyen İsyanı: Jeltoksan Ayaklanması^{*†}

Mustafa Edip ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, medipcelik@ksu.edu.tr.

Recep ÇELİK

Yüksek Lisan Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, metrock_1990@hotmail.com

Özet

Birçok ulusun kaderini belirleyen dönemler ve devirler vardır. Bu dönemler ulusların ilerleyen dönemdeki siyasi, sosyal ve ekonomik sahalarda varlığını sürdürebilme açısından önem arz etmektedir. Çarlık Rusya'sı ve halefi olan SSCB içinde Türkistan coğrafyası üzerinde uygulamış olduğu asimilasyon politikalar bu coğrafya sakinlerinin zor dönemlerden geçmesine sebep olmuştur. Bu gelişmeler, bağımsızlık düşüncesinin şekillendiği birtakım ayaklanmaları da beraberinde getirmiştir. Kazakistan'da meydana gelen bağımsızlık düşüncesi Gorbaçov'un Glastnost ve Perestroyka politikalarına paralel gerçekleşmiştir. Kazakistan'da bağımsızlık düşüncesi ağır basmış ve SSCB'ye karşı başkaldırı ve bağımsızlık ülküsü oluşmuştur. 17-18 Aralık 1986 yılında, Jeltoksan ayaklanması olarak bilinen ve Kazakistan'da ilk olarak gençler tarafından başlatılan olaylar meydana gelmiştir. Almaatı sokaklarında meydana gelen gösterilerde bağımsızlık nidaları yükselmiştir. Türkistan tarihinde "*Jeltoksan*" olarak bilinen bu ayaklanma, adını meydana geldiği ay olan ve Kazakçada aralık anlamına gelen Jeltoksandan almıştır. Bu çalışma, SSCB'nin, Kazakistan toplumuna yönelik asimilasyon politikalarına karşı Kazak toplumunun 1986-1991 yılları arasında vermiş olduğu mücadeleyi ve bağımsızlığa giden süreci anlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, SSCB, Jeltoksan, Türkistan, Ayaklanma,

*Bu çalışma 16-17 Ekim 2017 SBF Ankara'da düzenlenmiş olan Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi, Ekim Devrimi'nin Yüzüncü Yılında Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş ve Uluslararası Sistem kongresinde özet olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

† Makale Geliş/Kabul Tarihi: 20.07.18/19.09.18 – Derleme Makale

The Unknown Rebellion of the Cold War: Jeltoksan Revolt

Abstract

There are periods that determine the fate of many nations. These periods are important in terms of continuing the existence of the nations in the political, social and economic fields in the later period. An example of this situation occurred in the territory of Turkestan and the aggression and assimilation policy, which started with the period of Tsarist Russia and continued with the successive Soviet Socialist Republics Union, led to a very difficult period of life in Turkestan geography. These developments brought along some rebellions shaped by the idea of independence. The idea of independence that took place in Kazakhstan was parallel to Gorbachev's Glastnost and Perestroika policies. For this reason independence idea in Kazakhstan was dominated and revolt ideal came up against the Soviet Union. When dates were shown on December 17-18, 1986, the first events in Kazakhstan were launched by young people and committed to a nation. Voices of independence rose in the protests that took place in the streets of Almaty. In the history of Turkestan, the events which took its name from the month of december and known as "Jeltoksan" were experienced in this process. This long and painful process will give its results in 1989 and after. This study aims to describe the struggle of the Kazakhstan society, between 1986-1991 and the process leading to independence, against the Soviet Unions assimilation policies towards Kazakh society.

Keywords: Kazakhstan, Soviet Union, Jeltoksan, Turkhstan, Revolt

GİRİŞ

1917 Bolşevik İhtilali, Kazakistan'ın sosyal ve ekonomik açıdan yeni bir döneme girilmesine ve Çarlık Rusya'sından kalan sorunların yeni bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. 1919 tarihinde muhtariyetini kazanan Kazakistan 1920 senesine gelindiğinde otonom statüsüne sahip bir Sovyet Özerk bölgesine dönüşmüştür. 1930-1931 yıllarında Kazak halkına asimilasyon politikası uygulamaya başlayan SSCB'de, bölge insanların tahammül sınırlarının ötesine geçmiştir. Bu asimilasyon politikasıyla tahmini 2 ila 4 milyon arasında Kazak insanını katleden SSCB, nüfus yoğunluğunu Rus halkı lehine artırma politikası izlemiştir (Saray, 2004:188-190). Bu politika öncesinde de bağımsız yaşamak için büyük bedeller ödemek zorunda kalmış olan Kazak Türkleri, Kalmuk ve Rusların saldırılarıyla yüzyıllarca mücadele etmiştir. 1917 Bolşevik İhtilali öncesinde olduğu gibi ihtilal sonrasında da Ruslarla mücadele halinde olan Kazak hanlarının, isyan ve saldırıları Kazakları uğraştıran bir diğer konu olmuştur. Bu durum 1964 yılında başlayan Brejnev iktidarıyla, Kremlin ile

SSCB'ne bağlı cumhuriyetler arasındaki ilişki, yerleşme olarak adlandırılan bir yumuşama dönemine girmiştir (Kara, 2012: 418-420).

1964 yılındaki yerleşme sürecine kadar yaşananlar Kazakistan'da Dinmuhammed Konayev'in Kazak Komünist Partisi lideri olması ile sonuçlanmıştır. Brejnev ile araları iyi olan Konayev 1959-1962, 1964-1986 yılları arasında görev yapmıştır (Kafkasyalı, 2012: 187). Konayev zamanında Kazakların kimliği sınırlı olsa SSCB tarafından kabul edilmiştir. Bu tanımlamanın istatistiksel bir sonucu olarak 1964 senesinde Kazaklar, bakanlar kurulunun %33'lük kısmını oluştururken, 1981 yılında bu oran %60'a yükselmiştir: Dinmuhammed Konayev'in 1971'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Polit Büro üyeliğine seçilmesi, Kazakların sayısının bakanlar kurulunda artmasında temel sebep olmuştur (Karacaçil, 2014: 104-105). 1985 yılında SSCB'de iktidara gelen Gorbaçov'un uygulamış olduğu "Glastnost" (Açıklık) ve "Perestroyka" (Yeniden Yapılanma) politikaları, bölgesel egemenlik taleplerinin artışı ve merkezi kontrolün zayıflamasına yol açmıştır. Bu politikalar oldukça etkili olmuş ve başta Kazakistan olmak üzere Türkistan Cumhuriyetleri'nde bir takım bağımsızlık ayaklanmalarını beraberinde getirmiştir (Dervişeva, 2007: 74-75). Gorbaçov'un Glasnost ve Perestroyka politikaları sonrasında meydana gelen ayaklanmalar sebebiyle Kazakistan'da Komünist Parti Merkez Komitesi'nin (KPMK) I. Genel Sekreteri Dinmuhammed Konayev görevden alınmış ve yerine Sovyet güdümlü Gennadiy Goblin getirilmiştir. SSCB'nin müdahalesiyle meydana gelen bu değişiklik Kazak halkının tepkisini çekmiş ve Jeltoksan (Aralık) olarak adlandırılan bağımsızlık hareketlerini başlatmıştır. Tarihe *Jeltoksan Hareketi* olarak geçen bu olaylar SSCB'nin dağılmasına giden süreçte etkili olan olaylardan biri olmuştur (Gündoğdu, 2017: 78-80).

Jeltoksan Hareketi'nin temelinde, 1949 yılından sonraki dönemde nükleer tesislerin Kazakistan'da sivil halkın yerleşim bölgelerinde inşa edilmesi, Kazakistan'ın nükleer bir deneme alanı haline getirilmesi, bürokraside yaşanan yolsuzluklar ve halkın refah seviyesindeki dengesizlikler bulunmaktadır. Nükleer alanda yapılan bu çalışmaların meydana getirdiği zararlı etkiler, Kazakistan'da nüfus oranının düşmesinin yanı sıra zihinsel ve bedensel engelli çocukların dünyaya gelmesine neden olmuştur. Bunun dışında, eğitimde Rus dilinin zorunlu hale getirilerek Kazakça eğitim veren kurumların kapatılması, Çarlık dönemi politikalarının planlı bir şekilde devam ettirildiğinin göstergesidir. Diğer yandan kazak topraklarına Slav kökenlilerin yerleştirilmesi Kazak halkını azınlık konumuna düşüreceğinden Kazakistan'da "Uyanış" başka bir deyişle "Direniş" meydana gelmiş ve tarihe *Jeltoksan Hareketi* olarak geçen olayların gerçekleşmesine yol açmıştır (Kara ve Yeşilot, 2011: 36-41).

KAZAKİSTAN'IN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Kazak Türklerinin tarihsel anlamda ve etnolojik olarak tarihi Türk kavimler grubundan olan Kıpçakların bir kolu olduğu bilinmektedir. Kazakistan'ın ana nüfusunu teşkil eden Kazaklar, geçmiş devirlerde geniş bozkırlardan göç eden Türk kavimlerinin bakiyeleriyle, Sibiryka kavimleri ve Moğol Kalmukların'ın birleşmesi sonucu 15. yüzyılda teşekkül etmiş bir topluluktur. Deşt-i kıpçak boyuna bağlı olarak Özbek Hanların'ın idaresi altında yaşamakta olan Kazak Türklerinin ilk olarak 14. ve 15. yüzyılda tarih sahnesinde görüldüğü tarihsel belgelerde ifade edilmektedir (Doğan, 2011: 119). Kazak Türklerinin yaşadığı yer manasına gelen Kazakistan adı Orta Türk bozkırları ve Altay dağlarının sınırlarına kadar ulaşan bölgeyi ifade etmektedir (Saray, 2004: 9).

Kazak Türkleri hakkındaki ilk bilgilerin 15. yüzyıla götürülmesindeki temel neden, komşuları ile olan münasebetleri hakkındaki bilgilerdir. Bu bilgiler Doğu Türkistan'a dair yazılmış olan Farsça ve Türkçe kaynaklarda yer almaktadır (Hakim, 2009: 53-54). Kazak Türklerine dair bu kısıtlı bilgiler 18. yüzyıla kadar ulaşmış olsa dahi, aradaki 300 yıllık dönem ile ilgili bilgiler basit tanımlamalar ve efsanelerden ileriye gitmemektedir. Kazak tarihinin 18. yüzyıldan sonraki dönemi için ise Rus kaynakları dışında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Özellikle 1730 sonrasında Büyük, Orta ve Küçük Cüz hakkında bilgiler mevcut olup (Çağlar, 2013: 63). Orenburg, Omsk, Astarhan, Kazan, Ufa, Moskova ve Petersburg gibi merkezi bölgelerde de Kazaklara dair bilgi ve belgelere rastlamak mümkündür (Yorulmaz, 2013: 2-6). Çarlık döneminde başlayan Türkistan bölgesindeki asimilasyon hareketleri, Kazaklar başta olmak üzere Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk devletlerini oldukça zor durumda bırakmıştır (Saray, 2002: 125). Türk devletlerinin arasında bir ittifak olmaması Rusların işini daha da kolaylaştırmış ve rahatça Türkistan coğrafyasında politikalarını uygulamalarına fırsat vermiştir. Bu baskı ve asimilasyon politikası SSCB zamanında artarak devam etmiştir. Bu duruma zengin yer altı kaynakları ve ucuz iş gücünün de etki ettiği söylenebilir. Bundan dolayı Çarlık Rusya'sı ve SSCB döneminde Türkistan coğrafyasında oldukça şiddetli asimilasyon politikaları yürütmüştür (Doğan, 2011: 120-121).

Rus Çarı IV. İvan'ın, Kazan (1552), Astrahan (1556) Hanlıkları ile Güneybatı Sibiryka'yı işgal etmesinin sonucunda, Kama ticaret yolunu açması, Kazak Hanlıkları ile direkt temasa girmesini beraberinde getirdi. Çarlık Rusya'nın Kazakistan'a ilgisi, özellikle 15-16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Orta Asya hanlıklarıyla ticaret ve diplomatik ilişkiler kurduktan sonra hızla arttı. Bölgede nüfuzunu kuvvetlendirmek isteyen Rusya bir taraftan Kazakistan, Sibiryka, Orta Asya'ya, Rus göçmenler, tüccarlar, elçiler ve askeri birlikleri sevk ederken, diğer taraftan Kazakistan'ın sınırlarına müstahkem kaleler inşasına da büyük bir önem vermiştir. Aynı zamanda bu kaleler etrafında

kasaba ve kentlerin oluşması, Rus uyruklu vatandaşların Kazak bozkırlarına devamlı surette yerleşmesine de zemin hazırladı. Ruslar, 1734'te Orenburg kalesini inşa ettikten sonra, 1850'ye kadar Türkistan'ın kuzeyinde, Orenburg boyunca İli Nehri'ne kadar 150'ye yakın kale inşa ederek, Çin Seddine benzer bir askeri hat meydana getirmeye muvaffak oldu (Kara ve Yeşilot, 2011: 30-31).

Rusya'nın Türkistan bölgesine yönelmesinde ekonomik sebepler yatmaktaydı. Avrupa kadar ticaret hacmine sahip olmayan Rusya eğer Türkistan bölgesini hâkimiyeti altına alırsa yeni bir pazara ve geniş ticaret hinterlandına sahip olacaktı. Böylece Asya ve Türkistan pazarına hâkim olarak ekonomisini canlandırabilmek için Türkistan bölgesindeki Türk devletleri üzerindeki baskı politikasını artırmıştır. Rusya'nın genelde Türkistan, özelde Kazakistan bölgesi üzerindeki ilgisi, buranın Asya pazarına açılan bir kapı olmasıyla doğrudan alakalıdır. Bölgenin bu özelliği Rusya'nın Türkistan bölgesiyle ilgilenerek Kazak halkı üzerinde bir baskı politikası uygulamasına yol açmıştır (Gömeç, 2006: 71-94).

Bu baskı politikası ve Kazakistan yönetimi içerisindeki otorite boşluğu Rusya'nın Kazakistan üzerinde rahat bir biçimde hâkimiyet kurmasında etkili olmuştur. Bu otorite boşluğunun yanı sıra Rusya'nın bölgede uygulamış olduğu "böl-parçala-yönet" politikası, Kazakistan'ın kolay bir şekilde Rusların hegemonyasına girmesine sebebiyet vermiştir. Rusya bölgeye hâkim olduğu zaman dil-din ve kültür bağlarını kopararak Türkistan Coğrafyasında bulunan Türk halkını Ruslaştırmak, fiziki ve manevi olarak yıpratarak bölgede tam bir egemenlik kurmak istemiştir (polisakademisi.org).

Bu dönemde Çarlık Rusya'sının uygulamış olduğu asimilasyon faaliyetleri kapsamında; yer isimlerinin değiştirilmesi, Kazak tarım alanlarına göçmenlerin yerleştirilmesi, Ortodoks mezhebinin zorla halka kabul ettirilmesi gibi faaliyetler olmuştur (Yılmaz, 2013: 198). Çarlık Rusya'nın siyasi varlığının son bulup SSCB'nin fiili olarak hayata geçmesiyle birlikte Türkistan haritasında bir takım değişiklikler olmuşsa da bu sadece yönetimin ismiyle sınırlı kalmıştır. Bu değişmezliğin temelinde bölgenin stratejik önemi ve pazara açılan bir kapı vazifesi görmesi etkili olmuş ve SSCB'nin başta Kazakistan olmak üzere Türkistan coğrafyasındaki böl-parçala-yönet politikası devam etmiştir (Özel, 2014: 101-117).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Döneminde Kazakistan

1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilali sonrasında Çarlık Rusya'sı yıkılarak yerine SSCB'nin kurulmasıyla birlikte Türkistan coğrafyası da yeni bir döneme girmiştir. SSCB ile başlayan yeni dönemde ilk olarak Kırgızlar, Bolşevik yaşam

tarzına zorlanmış ve SSCB içerisinde sözde bir muhtariyet kazanmışlardır. İlerleyen dönemlerde, Türkistan coğrafyasındaki Türk devletleri SSCB'nin güdümünde otonom bir devlet olacaklardır. SSCB'nin baskıları ve asimilasyon politikaları ilk yıllardan itibaren Kazak toplumu üzerinde rahatsızlık verecek boyutlara ulaşmıştır. Bu baskı politikasının en önemli sonucu Kazakistan nüfusunun hızla azalmasına yol açmasıdır. Ülkedeki nüfusun azalmasının yanında ekonomik gelirlerin büyük kısmı merkezi SSCB yönetimine aktarılmakta, bu durum Kazak halkı için açlık ve Repressiya (Baskı) anlamına gelmekteydi. Kazaklar, Repressiya (Baskı) adı verilen ama aslında soykırıma denk şiddetli uygulamalara maruz kalmışlardır. Bu baskılar, halkın katledilmesi boyutuna ulaşmış ve toplu infazlar 1917 Ekim devrimi ile başlayarak 1920'ler boyunca devam etmiştir (Dervişeva, 2007: 65-66).

1921-1935 yılları arasında bu topluluklarda genel bir uyanış meydana gelmiş olsa da bir süre sonra bu uyanış ortadan kaldırılacaktır. 1928-1936 yılları arasında SSCB otoritesini daha fazla hissettirmek ve tam anlamıyla bölgeye egemen olmak için her türlü tedbiri alacaktır. Vladimir Lenin tarafından önerilen "Yeni Ekonomi Politikası" 1921-1928 yılları arasında etkili bir şekilde uygulanmıştır. Bu politika ile iç savaştan çıkan ülkenin serbest pazar kalkınması ön görülmekteydi. Bu dönem boyunca Kazakistan'da hayvan sayısı hızla artmış, tarım üretimi yükselmiş ve hızlı bir zenginleşme yaşanmıştır. Yine bu dönemde Alaş Orda muhtariyetini kuran ve yaşatan Kazak milli elitleri Komünist Parti çatısı altında da olsa halen ülke çapındaki etkinliklerini devam ettirmekteydiler. Yeni Ekonomi Politikasının (YEP) getirmiş olduğu rahatlık ve zenginlik, 1928 yılında birinci beş yıllık planın devreye girmesi ile sona erecek ve Kazak halkı için katliam, açlık ve acı dolu bir süreç başlayacaktır (Lakhayeva, 2012: 8-13).

Türkistan topraklarının SSCB eliyle kollektifleştirilmesinden sonra Stalin güçlenerek kendi iktidarını sağlamlaştırma arayışları içinde olmuş ve 1930'lu yıllarda gücünün zirvesine ulaşmıştı. Stalin'in büyük terör faaliyetleri, 1936-37 döneminde Kazakistan'da yoğunlaşma kamplarının kurulmasına sebep olmuş ve 5 milyondan fazla Sovyet vatandaşı bu kamplara sürülmüştür (Karacagil, 2014: 104-105). 1936-1937 yılları içerisinde Kazakistan entelektüelleri, siyasetçileri ve ileri gelenlerinden yaklaşık olarak 100.000 kişi tutuklanarak bu kamplara yerleştirilmiştir. Bunlardan 25.000 kadarı sözde mahkemelerde ölüme mahkûm edilerek infaz edilmiştir. Bu kıyımdan kurtulanların sayısı oldukça az olmuştur. Rusya bu uygulamalarıyla ileride kendisine tehdit oluşturabilecek Kazak halkının aydın kesimini yok etmiştir. Kazakların geçmişleri ile ilişkilerinin tamamen silinmeye çalışıldığı bu katliamda Alaş Orda liderlerinin hemen hepsi bertaraf edilmiştir. Bu liderler arasında modern Kazakistan'ı kuran kadroların öncüleri olan milli aydınlardan A. Bökeyhanov, K. Dosmuhammedov, M.

Tınışpayev, J. Akpayev, M. Cumabayev, M. Dulatov ve diğerleri bulunmaktaydı (Lakhayeva, 2012: 9-10).

Çarlık dönemi ile başlayıp SSCB ile devam eden yoğun baskılar bölgede kendini asimilasyon, baskı, şiddet olarak göstermiştir. Bu baskıların sebebi olarak bölgenin stratejik önemi, pazara açılan kapı olması ve SSCB'nin dünya gücü olma hırsı karşımıza çıkmaktadır. Bu durum başta Kazakistan halkı olmak üzere, diğer Türkistan devletlerinde de, ilelebet bu şekilde yaşanmayacağı ve bu baskıdan sıyrılarak yeniden hür olma düşüncesinin oluşmasına sağlamıştır. Bu bağımsızlık mücadelesi Sovyetlere büyük darbe vuracak olan "Jeltoksan" olayları olarak ortaya çıkacaktır.

“JELTOKSAN” KAZAKLARIN HÜRRİYET VE BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Stalin gücünü sağlamlaştırmak adına Rus Milliyetçiliği esasına dayalı olarak Türkistan'da bulunan Türk cumhuriyetlerine baskıcı ve terör boyutuna ulaşan uygulamalar yapmaktan geri durmamıştır. Uygulamış olduğu politikalar, Stalin'in baskıcı faaliyetlerini zirveye ulaştırmıştır. Türkistan coğrafyasında bulunan Türk cumhuriyetlerini egemenliği altına almak isteyen Stalin, bu bağlamda 1930'dan başlayarak, 1936-1937 yıllarında Kazakistan başta olmak üzere diğer Türkistan coğrafyasındaki Türk devletlerini, yoğunlaşma kamplarında uyguladığı baskı ve şiddetle, SSCB'ye bağlamaya çalışmıştır. Stalin bu politika esaslarına dayalı olarak, Türkistan coğrafyasındaki halkların yerleşim alanları dikkate alınmamış ve SSCB'nin öngördüğü şekilde ülke sınırları belirlenmiştir. Kurulan Cumhuriyetlerin idareleri Moskova'ya bağlanmıştır. Stalin, ülkenin birliğini sağlamak ve halklar üzerindeki yönetimi kolaylaştırmak için Türkistan coğrafyasında bulunan Türk devletlerinin yönetiminde bulunan etkili güçleri kullanarak içten parçalama politikası uygulamıştır (Şadıhanov, Erişim Tarihi: 04.09.2018).

Bu tarz bir siyaset elbette devamlılığı olmayan bir politika olmakla beraber Stalin, Türk devletlerini bölme esasına dayalı yönetimi altına almak istemiştir. Stalin döneminde yoğun şekilde devam eden Kazakların Sovyetleştirilmesi çalışmaları, Kruşçev döneminde de aynı doğrultuda devam etmiştir. Kazakların hayvancılık yaptığı alanlar tarıma açılarak Kazakistan'a 2.000.000 Slav kökenli göç ettirilmiştir. Kazakistan'ın nüfus yapısında Kazak Türklerinin sıradan bir etnisite boyutuna indirildiği bu baskı süreci, Brejnev döneminde göreceli olarak hafiflemiş ve Politbüro tarihinde ilk kez bir Kazak olan Dinmuhammed Kunayev, Kazakistan Komünist Partisi'nin Genel Sekreterliği'ne atanmıştır. Lakin 1985 yılında SSCB'yi yönetmeye başlayan Gorbaçov'un Glasnost ve Perestroyka politikaları Kazakistan'da yeni tepkileri beraberinde getirmiştir.

Zira Gorbaçov'un politikaları milliyetçiliğin gelişmesini hızlandırmıştır (Başaran, 2017: 61-62).

Gorbaçov döneminde Kazakistan'da totaliter yönetim tarafından milli şuur ve manevi değerlerin yok edilmeye çalışması hız kazanarak devam etmiştir. Milli şuur ve manevi değerlerin yok edilme çalışmaları, "Karlag, Steplag, Ozerlag, Aktöbelag ve Kumlag" isimleri verilen kamplarda sürdürülürken İç İşleri Bakanlığına tâbi çalışma kampları ve koloniler ile 70'e yakın kamp şubeleri de Ruslaştırılmanın merkezi olmuştur. Kazak topraklarında kampların bulunmadığı neredeyse hiçbir bölge yoktu. Kazakistan sınırları içinde bulunan siyasi kamplar Stalin rejimindeki Sovyet Birliği'nin sembolü haline gelmiş, Kazak halkı bu kamplarda mahkumlar gibi bir hayat yaşamak zorunda kalmıştır (Musabekova, 2007: 135). Kazakistan'da SSCB'nin zulüm ve baskılarına karşı muhalefet oluşturma çalışmaları ilk olarak 1980 yıllarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durumun temelinde yatan sebep SSCB'nin baskıcı ve dikta yönetim tarzıyla doğrudan ilişkilendirilebilir (Karacagil, 2014: 102-105).

SSCB'nin Kazak Özerk Cumhuriyeti toprakları ve halkı üzerindeki baskıları, bölgenin önemli şehirlerine Rus kökenli vatandaşların yerleştirilmesi, toplumun hayat standartlarının düşmesi, devlet içerisinde yuvalanmış rüşvet ve adam kayırmalar, yolsuzluklar, yürütme organlarının işlevini yitirmesi gibi sebepler Jeltoksan olaylarının meydana gelmesine yol açmıştır (Satpayev, 2002: 78-79, Kara, 2007: 56-61).

Kazakistan'da meydana gelen bu gelişmelerin yanı sıra adaletsizlik, zorbalık gibi faaliyetlerin dışında, Kazakistan TV halkın isteklerine değil, Sovyet ideolojisine, Sovyet egemenliğine hizmet etmekteydi. Bunun bir örneği 1986 yılında patlak veren Kazak gençlerinin "1986 Jeltoksan Olayı" olarak bilinen ayaklanma sırasında Sovyetlerin direktiflerinden şaşmayan, yaşanan mezalimi çarpıtarak ve yumuşatarak anlatmaya çalışan, Sovyet güdümlü Kazak TV olmuştur (Tazhibayev, 2013: 168).

Rusya aleyhinde muhalefet oluşturma hareketleri içerisinde en başta Jeltoksan olayları gelmektedir. Jeltoksan olaylarında Kazak toplumunda başlayan hoşnutsuzluk zamanla toplumsal tepkiye dönüşmüş, başkent Almaati'da bulunan Kazakistan Devlet Üniversitesi'nden SSCB'ye karşı öğrenci hareketleri başlamış ve devamında öğrenciler, Komünist partisi merkez binasını ele geçirmiştir (Karacagil, 2014: 102-109). Bu hareketlilik sonrasında olaylar tırmanmış ve şehir hapishanesini de ele geçiren öğrenciler birçok mahkûmu serbest bırakmıştır. Almaati'da yaşanan olaylar üzerine Moskova hükümeti, öncelikle bölgeye 15 kişiden oluşan bir soruşturma heyeti göndermiştir. Olayları bastırmak için hızla bölgeye gelen askerler önce genel güvenlik önlemleri almıştır. 70.000 kadar Sovyet askerinin, Almaati sokaklarında gösteri

yapan Kazak gençlerine ateş açması ile çoğu öğrenci olmak üzere 22 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaylar esnasında pek çok Kazak genci yaralanmış, pek çoğu ise tutuklanarak işkenceye maruz kalmıştır (Satpayev, 2002: 78-79, Kara, 2007: 56-61).

Yukarda bahsedilen olayların yanı sıra Jeltoksan olaylarında Kazakistan'da meydana gelen Sovyet Komünist Partisi Kazakistan temsilcisi olan Dinmuhammed Konayev'in görevden alınarak yerine Genedy Koblin'in atanması bağımsızlık olaylarının seyri açısından önemli bir yer tutmaktaydı (Alkan, 2007: 3). Bu durumdan rahatsız olan Kazak halkı, yönetimde Konayev'in başa geçmesinden yana bir duruş sergilemiştir. Konayev, kendinden önce Kazakistan idaresine gelen yöneticilerin aksine toplumun manevi değerlerinin korunmasına önem vermiştir (Kara, 2012: 421-422). Konayev'in bu tutumu, Kazak toplumu nezdinde sevilen ve saygı duyulan bir şahsiyet olarak kabul edilmesini sağlamıştır. 18 Aralık 1986 yılında Almatı başta olmak üzere Kazakistan'ın 6 şehrinde meydana gelen olaylar komünizm ve devlet politikasının artık işlemediğini göstermekteydi (Kafkasyalı, 2012: 186).

Kazak gençlerinin, Kazakistan'ın ileri gelen siyasi şahsiyetlerinin içinden yeni bir yönetici ya da Dinmuhammed Konayev'in tekrar göreve getirilmesi taleplerine duyarsız kalan SSCB'nin devlet yönetimi bu durumu bir başkaldırı ve devlet organlarında, Kazakistan lehinde bir millileşme hareketi olarak değerlendirmiştir. Akabinde SSCB, birçok öğrenciyi üniversitelerden atmış ve aydınları tutuklayarak toplama kamplarına göndermiştir (Kara ve Yeşilot, 2011: 40-42). Sovyet rejimi, Kazakistan'da milleti, devleti ve bağımsızlığı için mücadele veren Kazak aydınlarını katletmiştir. Ancak bu aydınların yürüdüğü yol, öncülük ettikleri bağımsızlık mücadelesi milletin hafızasından hiçbir zaman silinmemiştir. Jeltoksan olayı, Kazakistan'ın yeni dönüşümü ve aydın geleceğinin başlangıcı sayılmıştır (Kara ve Damira, 2008: 410).

Kazakistan topraklarında Sovyetlere karşı başlatılan mücadele "kararlılık" parolası etrafında şekillenerek, Sovyetlerin, Türkistan topraklarındaki yayılcı politikasından vazgeçmesi gerektiğini gösteren büyük bir gelişme olmuştur. Bu, bir ulusun, erkek-kadın, genç-yaşlı demeden bağımsızlığı adına vermiş olduğu mücadeleyi göstermiştir. Kökeni Çarlık Rusya'sına kadar dayanan, asimilasyon ve mezalimin temelinde ekonomik sebeplerin de önemli bir yer tuttuğu daha önce belirtilmişti. Bu olayın en belirgin örnekleri tarım alanında Rusya lehinde endüstrileştirme ve tarım alanlarında kolektifleştirme çalışmalarında görülmektedir (Kara, 2012: 424-425).

Bu ekonomik amaçların dışında milli Kazak kimliğini ortadan kaldırmak için Kazak dili üzerindeki yüzyıllar süren asimilasyon Jeltoksan olaylarının ortaya

çıkmasına neden olan bir diğer etkidir (Urakova, 2014: 98). Jeltoksan olaylarına katılan gençlerin, Sovyet yönetimine başkaldırıışlarının bir nedenini de ana dillerinin kullanımının sınırlandırılması oluştururken, Kazak dilinin aile içerisinde de kullanımıyla sınırlandırılması toplumda genel bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Bu rahatsızlığı en fazla Rusça bilmeyen Kazak toplumunda çift dilli olmayan kesim yaşamıştır (Demirtepe, 2012: 267). Bu ayaklanma, yıllar boyunca süren merkezileştirme siyasetine vurulan ilk ve önemli bir darbe olmuştur (Boranbayeva, 2004: 27).

SSCB'nin merkezileştirme siyasetinin yol açtığı sorunlara karşı, Kazakistan halkının başlatmış olduğu direniş Jeltoksan olaylarında kendisini göstermiştir. Bu ayaklanmanın sonucunda 1989 yılında Goblin'in görevden alınarak yerine Kazak kökenli Nur Sultan Nazarbayev'in başa geçmesi, Jeltoksan olaylarının SSCB yönetiminde bir etki uyandırdığının en somut göstergesidir. Nazarbayev, Jeltoksan olaylarında bağımsız Kazakistan çizgisinden yana bir duruş sergilemiş ve 1991 yılında yapılan ilk resmi seçimlerde bağımsız Kazak Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur (Kafkasyalı, 2012: 187-188).

Demir perdenin diğer tarafında yer alan Türkiye'de ise yaşanan gelişmeler yakından takip edilmiştir. Türkiye'deki sağ ve sol düşünceye ait gazeteler, dergiler ve akademik makalelerde Jeltoksan olayı farklı şekillerde yansıtılmıştır. Her iki görüşün önde gelen gazetecileri farklı görüşler ortaya koymuştur. Milliyet gazetesi yazarlarından Mehmet Ali Birand, bu hareketi Konayev'in kışkırtmaları sonucunda meydana gelen ve Kazak halkının bir başkaldırışı olarak değerlendirirken, Türkiye gazetesi yazarı Mustafa Necati Özfatura ise bu hareketi, Rusya'nın halkına karşı uyguladığı kültürel asimilasyon politikalarına karşı, Kazak halkının göstermiş olduğu tabi bir refleks olarak değerlendirmiştir (Karacagil, 2014: 110-11).

SONUÇ

Binyıllarca Türkistan bozkırlarında bağımsız olarak yaşamış Türk halklarının en uzun esaret dönemi olan Çarlık Rusya'sı ve SSCB tahakkümüne karşı en etkili başkaldırış kabul edilen Jeltoksan (Aralık olayları) SSCB'nin basına getirdiği yasaklar nedeniyle dünya kamuoyunda pek bilinmese de Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasında bir mihenk taşıdır. 1986 Aralık ayında meydana gelen Jeltoksan olayları Kazakistan'ın milli uyanışının en somut örneklerinden birisidir. Bu milli uyanış sadece Kazakistan'ın değil, diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin çatısı altındaki Türk ve diğer etnik grupların bağımsızlık sürecini hızlandırmış ve böylece Türk tarihinde önemli bir olay olarak anılmıştır. Aralık olaylarının en önemli sonucu Moskova'nın menfaatlerini koruması için tayin edilen Golbin'in görevden alınması ve yerine Kazak halkının gerçek lideri olan Nursultan Nazarbayev'in

getirilmesidir. Dolayısıyla, 1991 yılından sonra Nazarbayev'in önderliğinde Kazakistan'ın bölgenin önemli gücü olarak ortaya çıkışı bir tesadüf değildir. Bu başarının altında bağımsız milli bir devlet olma yolunda totaliter SSCB yönetimine karşı verilmiş muazzam bir mücadele yatmaktadır.

SSCB, Kazak halkının bağımsızlığı için önemli bir dönüm noktası olan Jeltoksan olaylarını bastırmak için, olayların başladığı Almaata'ya heyet göndermiş ve askeri birlik sevk etmiştir. SSCB'nin olaylara bu denli reaksiyon vermesindeki temel gerekçe ise: bu Hareket'in dünya basınında yer alması, küresel olarak geniş bir yankı uyandırmasıdır. Uygulamış olduğu mevcut ideolojik yönetim anlayışının sürdürülmesinde zorluklar yaşan SSCB, insan haklarının ihlaline varan olayları örtbas etme gayesi ile Kazaklara imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. SSCB'nin vermiş olduğu bir takım tavizler, Türkistan coğrafyasında bir bağımsızlık havası estirmiş ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nde bağımsızlığa duyulan hasretin ortaya çıkarttığı milli hareketler başlamıştır.

Jeltoksan olayları, SSCB yönetiminin oluşturduğu istikrarsız iç politikanın sonunu ve Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık yolunda yükselişini beraberinde getiren olayların ilk halkasını teşkil etmiştir. 300 yıl devam eden Rus esareti döneminden sonra Türk toplulukları 1986 yılının Aralık ayında meydana gelen olayların verdiği güç ile SSCB'nin giderek güç kaybetmesini fırsat bilmiş ve birbiri ardınca devletler kurarak bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. 1986 Aralık olayları, milliyetler meselesinin sosyalist ideolojilerle hiçbir zaman çözümlenmeyeceğini açık bir şekilde göstermiştir. Bu ayaklanma ile Sovyetlerin sınıf menfaatleri, milli menfaatlerden önce gelir şeklindeki ideolojilerinin hayatın doğruları ile bağdaşmayacağını ortaya koymuştur.

Türk halkının, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması esnasında meydan gelen Kurtuluş Savaşı'nda ortaya koyduğu kararlılık gibi Kazaklarda, Jeltoksan olaylarıyla bağımsızlıkları için mücadele iradesini ortaya koymuşlardır. Kazaklar açısından bakıldığı zaman uzun süren SSCB tahakkümünün etkilerinden dolayı asimile olmuş ve bu mücadeleye tarafsız kalan kişilerin sayısı da oldukça fazladır. Jeltoksan olaylarının en önemli taraflarından biri ise bu ayaklanmanın üniversite kurumlarında eğitim gören, milli duyguları doruk noktasında olan gençler tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Jeltoksan olaylarının sonuçları 1989-1991 yıllarında SSCB'nin dağılma sürecinde açık bir şekilde görülse de Kazak halkının bu destansı mücadelesi tüm Türkistan coğrafyası için bir kahramanlık anlatısı olarak yüz yıllarca yaşayacaktır. Kazakların bu başarısı 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmelerini sağlamış ve resmi olarak ilk devlet başkanı da Nursultan

NAZARBAYEV olmuştur. Jeltoksan olayları da bir ulusun bağımsızlık sembolü olarak Türk tarihindeki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- BAŞARAN, , (2017),“Jeltoksan Ayaklanması ve Bu Ayaklanmanın Kazakistan’ın Bağımsızlığındaki Rolü”, **Ankasam | Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 1 (1), Ankara. ss. 57-88.
- ÇAĞLAR, Aytaç (2018), “Kazakistan’ın Ulus İnşa Süreci ve Ekonomi Politikası”, **Karabük Üniversitesi SBÜ Dergisi**, S.1, C.1.
- DEVİRİŞEVA, Halide (2007), **İşgal Döneminden (18.Yy.) Günümüze Kadar Rusların Kazaklara Karşı Yürüttüğü Politikalar**, yayımlanmış yüksek lisans tezi, Ankara, s.74-75.
- DEMİRTEPE, M.Turgut (2012), **Orta Asya’da Siyaset ve Toplum Demokrasi Etnisite ve Kimlik**, Uşak Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, Orhan (2011), “Çarlık Rusya’nın Uyguladığı İstila ve Asimile Siyasetine Karşı Başkırtların Çıkarttığı İsyanlar (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XVIII. Yüzyıl)”, s.26, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya.
- ALKAN, Haluk (2007), “Seçkinler Rekabeti Ve Otoriter Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Seçkinler Rekabeti Ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan’da Siyasal Sistem”,**Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 4, ss. 1-28,
- GÖMEÇ, Saadettin (2006), “**Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**”, Akçağ yayınları, Ankara
- GÜNDOĞDU, Abdullah ve GÜLER Cafer (2017), “Kazakistan’ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 36, S.61, Ankara.
- [Http://Politikaakademisi.Org/2014/04/27/Gecmisten-Gunumuze-Kazakistan/](http://Politikaakademisi.Org/2014/04/27/Gecmisten-Gunumuze-Kazakistan/):
Erişim Tarihi: 07.08.2017.
- KAFKASYALI, Ali(2012), “Bağımsızlıklarının 20. Yılında kazakların istiklal mücadelesi Tarihine bir bakış”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi** 12/1,Kazakistan.
- KARA, Abdulvahap ve YEŞİLOT Okan (2011), **Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İTO Yayınları, İstanbul.
- KARA, Abdulvahap,”**1986 Kazakistan’da Almaata Olaylarının İçyüzü ve Etkileri**”, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.56-61.

- KARA, Füsün (2012), “Almaatada 1986 Aralık olayları: Jeltoksan”, **Turkish Studies**, Volume 7/4, Fall, Ankara
- KARA, Mehmet ve DAMİRA, İbrahim (2008), “Uyanma Kavramı ve Kazaklar”, **Turkish Studies**, C. 3, S. 7, İstanbul.
- KARACAGİL, Kürşad (2014), **Kazakistan’ın Bağımsızlığının Ayak Sesleri: Almatı Olayları (1986)**, Cilt 6, Sayı 1, Kütahya.
- LAKHAYEVA, Assel (2012.), **1990 Sonrası Rusya ve Kazakistan İlişkilerinin Dış Politika ve Güvenlik Boyutu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- LAZZAT, Urakova (2014), “Geçmişten Günümüze Kazakistan’daki Dille İlgili Yasa Koyuculuğa Genel Bir Bakış”, S.28, **Türkbilig**,
- ÖZEL, Merve Suna (2014), “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”, Cilt: 4 Sayı: 2, **Kırıkkale SBÜ dergisi**, Kırıkkale.
- HAKİM, Meryem (2009), Kazakistan’daki Tarih Anlayışı ve Uluslararası Boyutları, **Türk Bilig Dergisi**, S.50, s.53-56
- MUSABEKOVA, Roza (2007), **Kazakistan’daki Aydınlara Karşı Siyasi Baskılar (1940-1950), “Sovyet Tarih Yazımı Ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri”**, edt: Abdulvahap Kara- Zeynep YAMAN, Türk dünyası belediyeler birliği, İstanbul.
- SARAY, Mehmet (2002), Kazakistan, **DİA**, yıl: , cilt: 25, s,125.
- SARAY, Mehmet (2004), **Kazakların Uyanışı**, Epik Grafik, Ankara.
- SATPAYEV, Dosım (2002), “**Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim**”, **Avrasya Dosyası**, Çev. Saule Baycaun, Cilt VII, Sayı 4, Kış Kazakistan-Kırgızistan, 2001.
- ŞADIHANOV, Emil, Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-7CRSsZGxFoJ:dergipark.gov.tr/download/article-file/100962+&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, erişim: 04.09.2018.
- TAZHIBAYEV, Galymzhan (2013), **Kazakistan Cumhuriyeti’nde Radyo ve Televizyon Yayıncılığında Yeniden Yapılanma Ve Ortaya Çıkan Sorunlar, (Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırmalı)**, yayımlanmış yüksek lisans tezi, Ankara 2013.

YILMAZ, Reha (2013), “Kazaklar Nasıl Ruslaştırılmaya Çalışıldı”, Cilt: 3, Sayı: 1, Bahar, **Çankırı üniversitesi İBF dergisi**

YORULMAZ, Osman (2013), **Kazak Türkleri İle Çarlık Rusya'sı Arasındaki Siyasi İlişkiler**, TTK Yayınları, Ankara 2013

